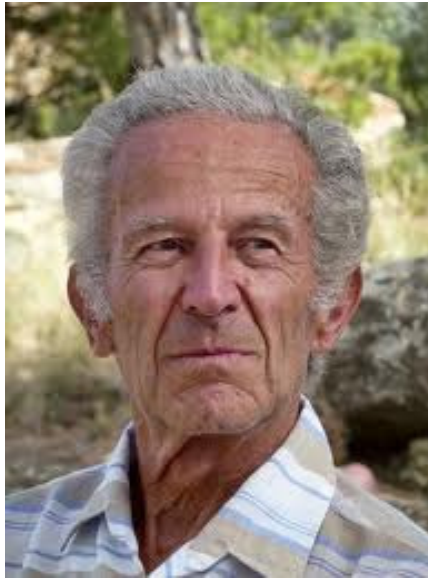

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

ENTITATS COL·LABORADORES

Grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya SGR 2014-119
(2014-2016): «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana» (NARPAN)

Grup de recerca de literatura catalana medieval
de la Universitat d'Alacant (LICATMED)

Grup d'investigació de la Universitat d'Alacant
«EXPLANAT: Recerques de llengua i literatura catalanes»

Projecte de recerca FFI2013-45931-P del Ministerio de Economía y Competitividad:
«La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa» (V).

Projecte de recerca FFI2014-52380-C2-2 del Ministerio de Economía y Competitividad:
«El contexto literario de las poesías de Ausiàs March»

Fundació Carulla

Institució de les Lletres Catalanes. Generalitat de Catalunya

University of Saskatchewan. College of Arts and Science

Universitat de València. Departament de Filologia Catalana

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

Edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 25
Alacant, 2015

Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin =
Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin / edició a cura de Lola Badia, Emili
Casanova i Albert Hauf. – Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana,
2015. – 366 p. ; 23 x 17 cm. – («Symposia Philologica» ; 25)
Textos en català, castellà i anglés. – Inclou referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-606-8839-6

D.L. A 505-2015

1. Wittlin, Curt – Discursos, assaigs, conferències. 2. Literatura catalana – Anterior a
1500 – Història i crítica. 3. Català medieval (Llengua) – Història. I. Badia, Lola (1951-).
II. Casanova, Emili . III. Hauf i Valls, Albert Guillem. IV. Institut Interuniversitari de
Filologia Valenciana. V. Sèrie

821.134.1'04.09

811.134.1''04/14

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat d'Alacant

Primera edició: juny de 2015

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: signatura de Curt Wittlin

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-606-8839-6

Dipòsit legal: A 505-2015

PRÒLEG

Curt Wittlin, romanista format a l'escola de Basilea, és un dels millors coneixedors de la cultura medieval. Es tracta d'un estudiós estimat per les seues qualitats humanes i valorat públicament amb diversos premis i distincions atorgats per les principals institucions literàries i polítiques catalanes, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o la Generalitat de Catalunya, que li va concedir la Creu de Sant Jordi. Ja és hora que els col·legues i amics de professió també expressem el nostre respecte i admiració per la seua llarga i fructífera trajectòria. Per això li oferim la present miscel·lània sobre temes de les especialitats que compartim amb la voluntat de mostrar fins a quin punt li estem agraïts i com, de fet, ens sentim beneficiaris dels seus ensenyaments.

En efecte, un nombre prou representatiu d'especialistes, vint-i-sis, cultivadors de la cultura medieval i moderna, hem volgut oferir un tastet del nostre treball, amb sentiment de gratitud, a la tasca d'en Wittlin, que a partir d'una completa formació grecollatina i una àmplia visió romanística fou pioner en molts aspectes, com en l'aprofitament de la informàtica per a estudiar les fonts, els temes i la llengua d'autors medievals: en especial, les concordances inèdites de l'obra de Roís de Corella, o el repertori d'expressions multinominals, o continuador excel·lent de l'escola canadenca en l'estudi de l'obra d'Eiximenis.

Wittlin, malgrat regir una càtedra de lingüística romànica dedicada especialment al francès a la Universitat de Saskatchewan, Saskatoon (Canadà), no perdé mai el contacte amb els territoris de parla catalana, dels quals es va enamorar a través del testimoni i passió de Germà Colón, venint a Barcelona i València contínuament i estudiant majoritàriament temes de cultura i llengua del nostre territori, com el *Tresor* de Guillem de Copons, traducció medieval de Brunetto Latini, el *Tirant lo Blanc*, la *Doctrina Compendiosa*, que atribueix a Ramon Soler, Antoni Canals o la primera traducció de la *Vida de Santa Caterina de Sena*. Encara

recordem com ens demanava que li microfilmàrem els manuscrits d'Eiximenis i d'altres, com aprofitava cada viatge de recerca per a impartir conferències i classes als professors i alumnes de les nostres universitats i compartir experiències i projectes, sovint inici i camí de noves investigacions i noves perspectives en la nostra ciència.

Voldríem, Curt, que prengueres aquesta miscel·lània d'estudis com un obsequi dels teus col·legues i amics que valoren la teua tasca, la teua aportació i la teua bonhomia, que et portava a enfrontar-te a qualsevol tema nou sense por ni dubtes. Estem segurs que et farà goig que siga editada en terres valencianes, en l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, a les quals tu tantes contribucions has fet, acadèmiques i personals, quan començares a venir en els anys 80, quan ací no teníem ni tradició ni especialistes en la matèria que tu dictaves, que tantes inquietuds crearen. Una bona part dels col·legues que t'estimen no ha pogut contribuir a esta obra per altres compromisos previs, però hi ha volgut estar present des de la *Tabula Gratulatoria*.

En esta miscel·lània està representada tota la filologia catalana, la qual has divulgat pel món amb desenes de ressenyes i ponències en congressos, totes les universitats amb què tu t'has relacionat, les de dins (UA, UAB, UB, UdG, UJI, UOC i UV) i les de fora (Basilea, Binghamton, Toronto i Temple), i una bona part dels col·legues que més has estimat o amb qui més t'has relacionat.

Volem agrair de tot cor la col·laboració de les institucions, universitats, fundacions i projectes de recerca que han fet possible l'edició d'aquest volum, i, en especial, la de l'IIFV.

Per molts anys, amic i col·lega Curt, català de Basilea i suís de València.

LOLA BADIA
EMILI CASANOVA
ALBERT HAUF

«E DEYA QUE AÇÒ DEVIA SOBIRANAMENT
ESQUIVAR DONA D'ORDE»:
FRANCESC EIXIMENIS I LES MONGES
A LO LLIBRE DE LES DONES

Curt Wittlin encertadament observava, a la seva introducció de *Lo Libre de les dones*,¹ que la secció més extensa de l'obra de Francesc Eiximenis era aquella dedicada a les monges i religioses. Segons el recompte de Wittlin, en els cinc tractats de què consta l'obra del frare gironí, es dediquen unes 420 pàgines a les monges en comparació a les minses 9 pàgines dedicades tant a les nenes com a les vídues, les 20 pàgines que discuteixen el grup de les donzelles i les 78 pàgines sobre les dones casades (Wittlin 1981: xvii). La disparitat quantitativa és remarcable.² Malgrat aquesta constatació, la major part dels estudis sobre *Lo libre de les dones* s'han concentrat en els apartats dedicats a les dones laiques. Mentre que les altres categories (donzelles, vídues, casades) han estat objecte de molta atenció per part dels estudiosos, la secció sobre les religioses no només s'ha vist relegada als marges de l'atenció crítica si no que, fins i tot, ha estat clarament menyspreada pels lectors posteriors a Eiximenis.

Aquest fet es constata, per exemple, a la versió castellana d'aquesta obra publicada en el segle XVI amb el títol *Carro de las donas*, on el traductor/adaptador anònim omet totalment la secció dedicada a l'estament religiós femení: «quité otras [cosas] que hablaban de los religiosos porque en doctrinas de casado no anduviese la de los religiosos».³ Però encara més punyents són les crítiques entre els estudiosos moderns. Així, Emili Grahit (1873: 31) afirmà:

1. Em basaré, per al meu estudi, en el manuscrit 534 de l'Institut de France a Chantilly, editat per Frank Naccarato (1981) amb introducció de Curt Wittlin i també en l'incunable que està al Museu Rosenbach de Filadelfia.

2. Rafael Alemany (1985) també ho observà i ho discutí en detall (p. 75).

3. Pròleg al Libro I, cap. 4, fol. 4r-4v. Carmen Clausell-Nácher suggereix que aquesta omisió respon a una influència erasmista («Francesc Eiximenis en Castilla. I. Del *Llibre de les dones* al *Carro de las donas*», especialment pp. 459-460). Al meu estudi «*Carro de las donas*: Translating Francesc Eiximenis for Queenly Edification» suggereixo altres possibles motivacions.

Lo tractat mes estens es lo de las religiosas [sic]; mes aquesta extraordinaria estensió lo fa cáurer en un defecte molt criticable, qual es parlar ab prou feynas alguna vegada de donas. Per rahó de las materias que s'esplican, presenta una subdivisió, ocupantse [sic] per separat de les virtuts teologals, de las cardinals, dels deu manaments, dels set pecats mortals, dels cinch senys corporals, y de que es religio, quin profit sen seguex al hom e consells evangelicals... De las religiosas se n'ocupan solzament alguns capitols que tractan de com lo diable proposa a les dones grans temptacions contra la fe, dels desastres del amor carnal en dona religiosa, y de com se deu entendre [sic] lo amor a altre done, e home, e al prohisma.

Emili Grahit addueix el fet que aquesta secció «ab pro feynas» parla «alguna vegada de donas». L'estudiós aquí sembla ignorar que hi ha molts exemples sobre les dones en aquesta secció, i també obvia totalment el fet que és, precisament, en aquesta secció on Eiximenis no només tracta sobre la dona sinó que la tracta més magnànimament que a la resta del seu tractat. Es a dir, en aquesta part cinquena Eiximenis no essencialitza tant les dones com als apartats previs. En el discurs del frare les dones religioses són, de fet, les úniques dones que deixen de ser marginals i que s'insereixen de ple dret a la seva societat.⁴

A més, també denota la circumstància, comprovada arreu d'Europa, que un cop la dona es converteix en religiosa entra en una categoria fins a cert punt asexualada, és a dir, es desvesteix de la seva feminitat, perdent així les característiques negatives i corruptes del sexe femení i es veu equiparada als religiosos de sexe masculí. Aquest procés també s'estableix en direcció contrària, tal com discuteix Caroline Walker Bynum (1987: 288): els homes religiosos, pel fet de fer-se'n, es feminitzen, adopten característiques femenines:

There is much evidence that religious men in the thirteenth, fourteenth and fifteenth centuries were fascinated by women —both by the female visionaries who became, through their very lowliness, the mouthpiece of God on high and by the ordinary mothers, housewives, laundresses, and maidservants who were signs of the depths to which Jesus stooped in redeeming humankind.

Per tant, tot i que els moralistes i teòlegs escolàstics i els autors místics que feien de consellers espirituals de dones religioses les detestaven i menystenien, també, paradoxalment, les admiraven perquè simbolitzaven, en la seva humilitat,

4. No vull entrar aquí en el debat sobre si Eiximenis és un autor misogin o no. Remeto el lector interessat a Viera (1980) per a un resum sobre les diferents postures crítiques al respecte i, més recentment, a Viera i Piqué-Angordans (1987 i 2006), Renedo (1990-1991), Hauf (1990), Solomon (1997), Archer (2011), Dangler (2001), Piera (2007) i Cantavella (1992). Només vull fer palès que aquesta cinquena i darrera secció del *Llibre de les dones* d'Eiximenis està tan orientada vers les dones com els anteriors quatre apartats.

indefensió i carnalitat a l'ànima cristiana entregada a Déu i «morta al món», com diu en una ocasió Eiximenis (Bynum Walker 1987: 288):

They [male mystics] adopted the image of woman [...] to speak of their own approach to God. In describing themselves as nursing mothers or suckling babies, these men were describing the self they became in conversion as the opposite of adult and male. In speaking of their conversions as the espousing of nakedness, poverty, suffering, and weakness, they were [...] renouncing and reversing the prerogatives of wealth, strength and public power that their world connected to adult male status.

No hauria de sobtar, doncs, que en parlar de religioses a la cinquena part de *Lo libre de les dones*, es discuteixin temes que evidentment pertanyen i afecten tant els homes com les dones.⁵

Al mateix temps, un altre aspecte de *Lo libre de les dones* que ha intrigat els estudiosos és el fet que Eiximenis dediqui un tractat tan clarament enfocat en l'exposició de les característiques de la vida religiosa i contemplativa a una aristòcrata laica, la comtessa Sanxa Ximenis d'Arenós: «algun devot tractat per a la vostra salut e per endreçament de vostra vida». Es certament significatiu que Eiximenis només dediqui la seva obra a dones en dues ocasions: el *Llibre de les dones* a Sanxa i l'*Scala Dei* a la reina d'Aragó, Maria de Luna, esposa de Martí l'Humà. En ambdós casos, com exposaré més endavant, l'interés d'Eiximenis de contribuir a la formació espiritual d'aquestes dues dones està directament relacionat amb les poc convencionals circumstàncies personals i històriques que visqueren les dues dames: la primera, una aristòcrata que abandonà el seu marit i es negà tant a tornar a la llar conjugal com a professar vots al convent on es refugià; i la segona, Maria, una reina que detenia *de facto* el poder polític del reialme en absència del seu marit, Martí l'Humà.⁶

5. Rafael Alemany (1989: 85 i 88) considera que això fa que aquesta darrera secció de l'obra no tingui un caràcter realment femení sino «de validez universal» i, de fet, arriba a una conclusió divergent de la de Caroline Bynum Walker, ja que creu que al *Llibre de les dones* no es pot copsar «una religiosidad peculiarmente femenina».

6. En el conflicte matrimonial entre Sanxa i Joan de Prades les simpaties requeien en Sanxa; fins i tot la reina Maria de Luna l'ajudà prenent diverses mesures per protegir-la de l'ira i dels abusos de Joan de Prades, el qual era considerat un home violent i amoral. Però, malgrat tot, la situació de Sanxa era altament irregular, i Eiximenis, sens dubte, intentà influir en les seves decisions. Donada la separació irreversible entre marit i muller i la impossibilitat legal que Sanxa pogués contraure un altre matrimoni, Eiximenis devia esperar que Sanxa s'incorporés plenament a la comunitat de monges a la qual es refugià a València. Es molt probable que la composició de *Lo libre de les dones* respongués, entre altres propòsits, a un intent de persuadir la comtessa Sanxa a convertir-se en monja. Per a més informació sobre la biografia de Sanxa i els seus lligams dinàstics amb Maria de Luna vegeu Eva Izquierdo (2010), Jerónimo Zurita's *Anales* xi, 48 (editat per Canellas 1976), i Núria Silleras-Fernández (2008).

Així, deixant de banda els nostres prejudicis o gustos estètics moderns que tendeixen a afavorir altres seccions de *Lo Llibre de les dones*, l'interès d'aquesta cinquena secció rau primordialment en el fet que, per a Eiximenis, aquesta part és, sens dubte, la més important del seu tractat, tant conceptualment i teològica com per l'abast i significació de l'audiència receptora: l'estament religiós femení. I aquest estament religiós engloba, de fet, tant les destinatàries implícites i anònimes, les monges, com les destinatàries de carn i ossos, Sanxa i Maria.

És un fet que Eiximenis considera l'estament religiós com el més destacat de la *res publica*: «tractarem de la quinta part, qui és de dones monges e religioses, e per tal cant estament de religiosa és molt pus alt envers Déu que negun altre d'esta present vida» (Naccarato 1981: 153). Aquest enaltiment de l'estament religiós propugnat per Eiximenis es basa no només en un judici espiritual sinó també en conceptes sociohistòrics de preeminència de la jerarquia eclesiàstica. Eiximenis reitera aquesta idea en tots els seus tractats, i fins i tot ho expressa a les seves cartes personals:

Item, seyo, vos soplech que per [ta]l que Vostro regiment sia tostemps prosperat e que muyratz veyll e ab hereu e en sanitat de vostra persona, que vós, après Déu, honrretz los prelatz e ls eclesiàstichs e religiosos e to[ta]s les coses de Déu, ne sofiratz que, si podetz aver altra hostel, que yamés prenatz posada en casas religiosas ne en esgleyas, ne ls tolgatz res del lur ne sofiratz que altra ho fassa. Sobra [aç]ò, si a Déu plau, vos scriuré longament, ans he proposat de acabar-vos [lo] li[bra] que m faés començar, on sia posat lo regiment reyal, e us soplich que fasatz treladar lo libra qu he ordonat de cavaleria e bon regiment de la cosa pública, car tot ho faretz scriure per cent florins e per meys, [e serà a] vós e als vostros lum e gran directori en totz vostros afers

(Valencia, 15 de juliol de 1392)⁷

Així, per exemple, el capítol 484 del *Dotzè del Crestià* s'intitula precisament «Com lo príncep seglar deu ésser tostemps obedient e reverent als eclesiàstichs, e com per fer lo contrari ha Déus punits lejamant als cuns». I també al capítol 291 de *Lo libre de les dones*, Eiximenis afirma taxativament la primacia i superioritat de la jerarquia eclesiàstica. Els religiosos no són els únics que deuen obediència als prelats i altres dignitats eclesiàstiques, sinó tots els membres de la societat i tots els poders temporals:⁸

7. Sadurní Martí, «Les cartes autògrafes de Francesc Eiximenis», *Estudi General: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 22. Miscel·lània d'Homenatge a Modest Prats. Vol 11, pp. 235-249, 245-246.

8. Això no vol dir que deixi de criticar la corrupció i el nepotisme dins l'església (Viera, «Las ideas pedagógicas», pp. 333-334; Barry Taylor, «The Fables of Eiximenis», 4).

Cap ccxci qui posa qua(n)t son te(n)guts de obeir diuerses maneres de ge(n)ts ne aquals e tots aqui

No solament als religiosos es necessaria la virtut de obediencia mas encara a tota la gent del mon car co(m) diu sanct Ambros tots quants som coue q(ue) siam obligats a obeir a tots los següents. Primerament adeu tot poderos e aquesta obedie(n)cia nose s axi necessaria que segons q(ue) diu la sancta scriptura sens ella nons podem saluar. Segonament coue que siam tenguts de obeir als seus vicaris axi com son lo papa e los bisbes segons Jesu Christ e es Mathei xxiii E de vtero [vetero] noi xxvii e es expressat en special d(e)l sobiran bisbe q(ue) li sie obeit sots pena de mort, hoc encara als reys e als senyors te(m)porals som tenguts de obeir segons q(ue) haue(m) Prima petri ii et ad efesios vi. E axi matex alurs loctine(n) ts en ço que pertany en lur te(m)poralitat.

(Folio CLXXXVIII r-v)⁹

Aquest és un tema que Eiximenis reitera ben sovint, fins a l'extrem, com il·lustra Xavier Renedo al seu article «Francesc Eiximenis y Castilla», de tergiversar els fets històrics per tal de fer-los encaixar en el seu entramat ideològic, tal com passa al capítol 230 del *Primer del Crestià*, en què Eiximenis situa la mort del rei Pedro I, el Cruel, de Castella en una església: «Axí mateix lo rey En Pere de Castella qui és stat en nostre temps, qui moltes irreverències feya a les esglésies, segons que he entès, en la església fou escapçat».¹⁰ Renedo (2010: 210) argumenta persuasivament que els canvis efectuats per Eiximenis responen a un intent de blasmar la conducta del rei pel seu abús de personatges religiosos i la seva violació de la primacia i respecte protocolari deguts als vicaris de l'església.¹¹

La noticia de la muerte del rey Pedro no encaja con el relato de Pero López de Ayala, quien, como es sabido, sitúa la escena de su muerte en una posada [...] No creo que Eiximenis criticase únicamente al rey Pedro por un uso profano de las iglesias y de los monasterios. El tema del capítulo le obligaba a ceñirse a esta cuestión, pero lo más probable es que Eiximenis tuviera también presentes los malos tratos a que el rey había sometido a altas dignidades eclesiásticas, como, por ejemplo, los seis meses de prisión y las vejaciones a que sometió a Pedro Gómez de Barroso, obispo de Sigüenza, por haber participado en una revuelta en contra suya.

9. Cito directament de l'incunable del Museu Rosenbach. BITECA MANID 1471. Francesc Eiximenis, *Llibre de les dones*, 8-5-1495.

10. Citat per Renedo a la pàgina 210 de l'article «Eiximenis y Castilla: Reyes, profecías y política» basant-se en una edició en preparació de Pilar Gispert.

11. Vegeu també Albert Hauf (1983) per a exemples d'aquestes idees en altres textos d'Eiximenis.

Incideix Eiximenis en aquest aspecte com un dels articles de la fe catòlica, precisament a l'inici del cinquè tractat adreçat a les monges: «E-l deè [article de la fe], qui és que devem creure que és una sancta Esgleya cathòlica crestiana [...] de la qual Jesucrist és regidor e cap» (Naccarato 1981: 155) i que només a través de l'església es pot aconseguir la remissió dels pecats. A aquest capítol inicial de l'adoctrinament de les monges segueix el que ve encapçalat per «Com deu hom creure simplement e sens questions» (Naccarato 1981: 113) on, malgrat l'ús lingüístic d'«hom», l'autor es dirigeix clarament a les dones i, citant el proverbial Sant Pau, les commina a escoltar i aprendre passivament, sense qüestionar res:¹²

E d'aquest peccat se deven fort guardar les dones en quant són ignorants e deven més callar que los hòmens, segons que diu sent Pau, qui no permet que elles preyquen ne parlen de qüestions subtils, mas que per glòria de Déu elles, e encara los hòmens, cant res lus és proposat de la fe a creure, humilment bagen lo cap e inclinen l'enteniment a creure tot açò qui ls és per la sancta Esgleya proposat. [...] E per tal conseylava Víctor, en una letra que tramès al Compte de Proença, que dona entrecuydada e qui.s posava en qüestions subtils de la fe, que devia ésser bé açotada.

Ara bé, Eiximenis és evidentment un teòleg pragmàtic i aprecia amb claredat que una manera d'evitar la loquacitat i l'esperit inquisitiu femení (i, de fet, el masculí també) és propiciar la instrucció i l'ensenyament de la doctrina cristiana amb un programa rigorós d'exegesi bíblica i patristica acompanyat dels *exempla* corresponents. Aquest programa es realitza al cinquè tractat de *Lo Libre de les dones*, escrit per Eiximenis per garantir la formació teològica de l'estament religiós femení i per instruir les dones religioses en tots aquells temes «a les dites dones necessàries» (Naccarato 1981: 153), es a dir, les virtuts teològals i cardinals, els manaments divins, les lliçons dels evangelis, els pecats mortals, els sentits i la contemplació divina.

Malgrat que Eiximenis afirma que la dona és «ydiota e simpla e ignorant» en aquesta matèria (155), l'autor franciscà escriu el cinquè tractat per suplir i superar en les monges les mancances intel·lectuals i teològiques innates, segons Eiximenis, en el sexe femení. És per això que aquesta secció no només té un to molt més doctrinal que les primeres seccions de *Lo libre de les dones* sinó que,

12. En molts altres passatges també s'insisteix en el silenci de la dona i, concretament, en l'aplicació de la regla del silenci a les comunitats religioses: «Deya lo sant abat Arseni que mester faria a la persona que jamés no parlas, sino cant fa oració, tant es gran lo peril que es la lengua. E per tal los pares antigament fayen ab gran diligencia observar lo silenci, e specialment en los lochs en que s'ajustaven les comunitats, axí con lo cor, per reverencia de l'ofici divinal, e en claustra e en reffetor e en dormidor, axí que no permetien que james negu parlas en los dits lochs» (Naccarato 1981: 218).

a més, fa la impressió, com a mínim a certs lectors com Emili Grahit, que no tracta de temes relacionats amb les dones: perquè la funció del cinquè tractat no és descriure el sexe femení sinó instruir i educar les monges en aspectes doctrinals i teològics.

Aquesta tasca d'adoctrinament demostra que, tractant-se de l'estament religiós, Eiximenis no diferenciava els sexes: el coneixement de les escriptures i del dogma religiós era tan necessari als religiosos com a les religioses.¹³ Eiximenis es suma així a la tradició del *curia monialium*¹⁴ i a una llarga llista d'autors patristics i escolàstics que dirigeixen els seus escrits a congregacions de monges amb un objectiu clarament didàctic i pastoral:¹⁵ Ciprià, Tertul·lià, Ambrosi, Agustí, Jeroni, Abelard i Anselm, entre altres.¹⁶

A partir del segle XII es dona un increment considerable de la participació de les dones en la vida religiosa i aquest fet crea una demanda d'instrucció pastoral i d'administració dels sagraments. Si bé fins el segle XII monjos i religiosos havien servit de mentors espirituals de dones individuals, a partir d'aquest moment d'efervescència religiosa femenina aquests mateixos homes es veieren obligats a oferir instrucció i mestratge espiritual a comunitats conventuals senceres de forma permanent.¹⁷ El filòsof escolàstic Abelard (1079-1142), per exemple, explica a Heloïsa en una de les cartes que dirigeix a l'abadessa de Paraclete, que és l'obligació dels homes religiosos ministrar les necessitats espirituals de les religioses. I, durant aquesta època, Heloïsa no és l'única que s'adona del fet que realment no existeix una regla femenina comparable a la regla de Sant Benet pels religiosos.¹⁸ Aquesta necessitat provocà, per tant, un creixement de la producció de textos devocionals i doctrinals adreçats a les

13. Un altre exemple de l'interès d'Eiximenis per l'adoctrinament de l'estament religiós és una obra ara perduda però que Eiximenis esmenta al *Llibre de les dones*, cap. 305 (P. Martí de Barcelona: 229): «Molts altres actes son vedats als dits religiosos, los quals he posats en la *Exposicio de la Regla dels frares Menors*, sobre lo capitol de pobretat...»

14. La labor de *cura monialium* de l'obra d'Eiximenis perviurà encara un segle més tard quan el confessor i conseller de la reina Isabel de Castella, Hernando de Talavera, al seu tractat *De cómo han de vivir las monjas de san Bernardo en sus monasterios de Ávila*, recomani a les monges la lectura de *Lo libre de les dones* per a la seva edificació.

15. Cal remarcar que la *cura monialium* fou dissenyada per a assegurar que les religioses fossin ensinistrades en sistemes de valors governats i controlats per les autoritats eclesiàstiques masculines (Bynum Walker, *Jesus as Mother*; Hamburger 1992: 109).

16. És una indicació de la marginalitat a la qual encara es subjecten els estudis sobre la península Ibèrica que en cap dels rellevants monogràfics dedicats a la instrucció de monges per part d'aquests autors medievals no hi trobem ni una sola referència a les obres de Francesc Eiximenis.

17. Julie Hotchin (2001: 66), «Female Religious Life and the *Cura Monialium* in Hirsau Monasticism» a *Listen, Daughter: The Speculum Virginum and the Formation of Religious Women in the Middle Ages*. Ed. Constant J. Mews, New York, Palgrave, 2001, pp. 59-83.

18. Linda Georgianna (2000), «Any Corner of Heaven: Heloise's Critique of Religious Life», a *Listening to Heloise. The Voice of a Twelfth-Century Woman*. Ed. Bonnie Wheeler, New York, St. Martin's Press, pp. 187-216.

religioses.¹⁹ Així, l'obra de Francesc Eiximenis, *Lo libre de les dones*, amb el seu èmfasi en les religioses, lluny d'ésser un cas extraordinari, s'insereix, en canvi, perfectament dintre d'un moviment cultural que es fa palès a tota Europa. Per tant, a partir del segle XII l'estudi i coneixement de la doctrina i teologia cristianes es converteixen en un dels deures i obligacions de les monges a molts convents medievals.²⁰

Curt Wittlin descriu aquesta dèria pastoral de Francesc Eiximenis i el seu clar compromís amb els pressupòsits de la *cura monialium*, que es troben particularment reflectits en *Lo libre de les dones*, especialment en la cinquena secció dedicada a les monges: «If before 1387 Eiximenis dedicated himself primarily to the *Crestià*, a work with moral, social and political intent, his later works show more pastoral and contemplative preoccupations. All but one hundred chapters of the *Llibre de les dones* are a catechism for nuns, with a section on prayers, an exposition of the *Pater Noster*, and a treatise on contemplation» (1988 *Psalterium*: 15-16). Així, no és estrany que al seu primer llibre devocional, *Scala Dei*, dedicat a la reina Maria, Eiximenis reutilitzés sengles capítols del *Llibre de les dones*.²¹

L'estratègia expositiva i didàctica d'Eiximenis al cinquè tractat de *Lo libre de les dones* presenta punts de convergència amb els mètodes utilitzats per altres autors implicats en la *cura monialium* arreu d'Europa. Eiximenis retrata la dona religiosa com a dolça i humil esposa de Crist i la insta a abandonar-se a la dolçor de l'amor diví: «E donchs, filla de Deu, dóna amor al teu Pare [...] O Deu! e pus tan dolça cosa és amor, ama'l dolçament, e veuras que-t dirà, que t'ensenyarà, com t'alegrarà e de que t'hereterà». ²² A més, també escriu extensos

19. A part de les cartes d'Abelard a Heloïsa també comptem amb les cartes de Pere el Venerable i Osbert de Clare a les seves respectives nebodes i les obres *Speculum Virginum* de Peregrinus, *De claustro animae* de Hugh de Fouilloy o Folieto (i durant molt temps erròniament atribuït a Hugh de Saint Victor), l'anònim *De modo bene vivendi* i l'*Hortus deliciarum* de Herrad de Hohenbourg. (*Guidance for Women in Twelfth-Century Convents* Vera Morton & Jocelyn Wogan-Browne, 2003, Cambridge, D. S. Brewer.) I si ens remuntem a segles anteriors, també trobem, més propers a la península Ibèrica, les cartes de Cesareo d'Arles (*Regula sanctorum virginum*) i de Leandre de Sevilla (*De institutione virginum et de contemptu mundi*) a les seves germanes (Rivera Garretas 1989: 20).

20. Als convents medievals anglesos, per exemple, les monges tenien tres tipus de llibres: litúrgics, de devoció i teològics. Un dels llibres de devoció preferits era l'obra de l'agustí Walter Hilton (m. 1396) *Scale of Perfection*, de la qual hi ha també un manuscrit al Museu Rosenbach de Filadelfia (H 491). I entre els llibres teològics trobem obres de Rabanus Maurus, Origen, Pere Comestor, Huc de Saint Victor, Robert Grosseteste i Gerard de Gal·les. Com estableix Anne Clark Bartlett (1995: 9) tots aquests texts es poden trobar igualment als convents masculins (*Male Authors, Female Readers: Representation and Subjectivity in Middle English Devotional Literature*, Ithaca, Cornell University Press).

21. Wittlin (1988: 16) també sosté que «[P]roviding Queen Mary with pious texts was for Eiximenis an ongoing pastoral duty, not related to any major literary project».

22. Vegeu Rachel Fulton (2006) «Taste and See that the Lord is Sweet: The Flavor of Good in the Monastic West», *The Journal of Religion*, 86.2, pp. 169-204 i Emily Francomano (2013) «Este manjar es dulce: Sweet Synaesthesia in the *Libro de buen amor*», *ehumanista*, 25, pp. 127-144 per la freqüent connexió entre la dolçor i l'amor de Déu en textos bíblics, místics i teològics. Cal recordar en especial el Salm 33: 9-10 «Gustate et videte quoniam suavis est deus», tant prolixament comentat per Bernard de Clairvaux en els seus sermons.

comentaris sobre l'obra d'autors patristics i escolàstics que actualitzen i fan present per a les monges models de contemplació i d'oració que aquestes podien emular. Em referiré només a dos exemples, entre tants altres. Al capítol 118, Eiximenis al·ludeix a un text cabdal de l'espiritualitat monàstica femenina, *De claustro animae*, de Hug de Folieto (c. 1096 - c. 1172). Aquesta obra, erròniament atribuïda durant molt temps a Hugh de Saint Victor, es un tractat al·legòric sobre espiritualitat monàstica, àmpliament llegit als convents femenins medievals, on es descriu el monestir com un preludi del cel. En la seva reescriptura d'aquest text, Eximenis (1981: 176) dramatitza el discurs amorós emprat per Hug per adreçar-se a la seva ànima:

E açò volia dir Hugo cant deya en lo libre *De claustro anima*, on parlava axí a la sua anima dient-li: O anima mia!, yo se que amor es la tua vida. Digues-me donchs: hon as posada la tua amor? Hoi, prech-te que no la poses sino en aquell qui sol per si mateix es digne de esser amat, qui tot es amor e tot vol esser teu, qui t'ama e.t vol e.t crida e.t requer, e que si mateix te vol ab ses riqueses dar si solament lo vols de cor leyalment amar.

Uns capítols abans, Eiximenis (1981: 170-171) s'havia referit a Anselm de Canterbury (c. 1033-1109) i al seu desig amorós de contemplar la cara de Déu:

Axí meteys Ancelm en les sues *Entencions* privades parla axí de Déu: Can pens, Senyor, que es ço que yo sper aver ab tu per la tua clemencia, no pux james haver tristor de res en esta vida, sino de peccat. O mon Senyor, e quanta es la vostra noblea que a carn e sanch e a natura humana, tan sutza e tan vil, vos donets Paradis, qui es jardí de tots delits, loch on esper a contemplar la vostra reverend essencia cara per cara.

I, més endavant, Eiximenis torna a esmentar «sent Anselm en un seu llibre» qui, novament expressant-se en primera persona, es dirigeix a Déu com un amant adorador, que coincideix amb la descripció oferta prèviament pel frare gironí en explicar (al capítol 118) que Déu demana del cristià un amor que «sia ben enpremtat en la memoria» i que exigeix que no passi un sol dia sense que Déu «no sia menbrat e adorat e beneyt e desigat per son amant [...] e tostemps ne parle ab sabor e ab delit, e quaix embriaguament, axi con a enamorada e encesa tota» (Naccarato 1981: 176). En aquesta secció Anselm, parlant a Déu, li agraeix d'haver-lo creat no animal o pedra sinó «hom compost de cors organitzat e d'ànima rahonable e intel·lectiva, e açò per tal que puxa entendre la vostra santa deitat, e entenent que la lou e la am e la beneescha tostemps» (179).

Tal com s'ha pogut apreciar en aquests passatges analitzats, el discurs amorós emprat per a expressar l'adoració a Déu pot ésser adoptat i utilitzat tant per homes com per dones. I la categorització de l'amant com un ésser amb

«ànima rahonable e intel·lectiva», és a dir, susceptible d'entendre i aprendre la doctrina i teologia cristiana, també s'aplica a tots els membres de l'estament religiós, tant als homes com a les dones. Aquest procés es manifesta també en la resta dels atapeïts capítols del cinquè tractat dedicat a les monges.

En conseqüència, es pot observar que aquesta labor de *cura monialium* ajudarà a temperar una mica els ànims misògins de molts teòlegs medievals com, per exemple, Abelard, el qual presenta una visió molt més favorable de les dones en les cartes adreçades a monges que en les seves altres obres teològiques, tal com expliquen Viera i Piqué-Angordans (2006: 111):

Jean Leclercq, Peter Dronke, Marie-Thérèse d'Alverny, and Mary M. McLaughlin, have shown that Abelard was much influenced by reading the early chapters of Genesis, Paul's letters to the Corinthians, Jerome's *Adversus Jovinianum*, Ambrose, and other Church Fathers. Such readings, as well as the antithetical image of women evident in the Mary-Eve dichotomy, brought a negative conception of women and a traditional attitude toward marriage to some of Abelard's writings. Abelard, however, managed to overcome these attitudes in his letters to nuns by drawing on his own religious experiences, the Bible, and classical literature.

Francesc Eiximenis ens forneix una àmplia evidència del mateix fenomen a *Lo libre de les dones*. Eiximenis (Naccarato 1981: 172) enalteix les dones religioses, les quals reeixiran a superar les seves mancances com a dones mitjançant la gràcia infusa de Déu: «E per tal fa nostre Senyor grans gràcies a les dones que posa en religió, car con naturalment les dones sien fort dispòsites e inclinades a amar, e la religió les lluny del món e ls tolga tota avinentesa de amar res d'esta vida, per tal, caix per una cortesa força, les tira nostre Senyor a amar purament e solament si meteix, posant-les sots religió e en orde». I afegeix que si «ela-s volia, dins poch temps que ella se donas a Déu purament, així nostre Senyor se inclinaria a ella que, estant en esta vida, li seria vigares més que fos en Paradís que no fos en lo món».²³

En aquests passatges trobem exemplificades tres idees cabdals d'Eiximenis respecte a les dones religioses: que la pertinença a l'estament religiós enalteix el valor de les dones, que les dones religioses han de professar obediència i estar sotmeses a ordes religiosos, i, finalment, que les dones religioses han d'acceptar abandonar el món («ésser llunyada tota del món») i els vincles familiars: «E axí u deven fer les dones religioses, car pus veen que amor de pare e de mare e de parens los és dampnosa a lur ànima, deven-se'n guardar fort, per tal que no offenen Déu ne perden tot lo temps de lur vida ne visquen en tan gran peccat» (168).

23. En una altra ocasió, Eiximenis destaca aquesta superioritat de les dones religioses que estan «en gran grau en la dita caritat e gràcia de Déu»

Aquestes dues darreres observacions es fonamenten, naturalment, en el salm 44 (11-12): «Audi filia et vide et inclina aurem tuam et obliviscere populum tuum et domum patris tui et concupiscet rex decorum tuum». Però també responen a una política derivada de l'important decret papal de Bonifaci VIII (1294-1303) de l'any 1298, conegut pel nom de *Periculoso*.²⁴ Aquest decret ordenà l'enclaustrament total i universal de les monges a tots els convents de la Cristiandat, de qualsevol orde religiós en qualsevol indret del món (Makowski 2012: 11-12). L'enclaustrament havia d'ésser tant col·lectiu com individual. Segons aquest decret papal, únicament aquelles afectades per malalties contagioses podien lliurar-se de tal restricció. La resta de monges no podien, en cap concepte, violar la regla d'enclaustrament, ni sortint del convent ni rebent visites d'amics o parents aliens a la institució monacal. Només l'autoritat oficial, generalment un bisbe, que detenia la jurisdicció sobre un monestir de monges, tenia el poder per a concedir una llicència que eximis de la regla d'enclaustrament.

En una edició de 1605 de la *Glossa Ordinaria* al *Liber Sextus Decretalium* de Bonifaci, el comentari al decret *Periculoso* va precedir d'una petita anècdota (probablement apòcrifa ja que no apareix en cap altra de les edicions) on s'explica l'origen i causa d'aquest decret. Sembla que algú demanà a Bonifaci VIII com haurien de viure les monges («Sanctissime Pater, [...] in quo statu debeant vivere moniales?») i l'improvísada resposta del papa fou el decret *Periculoso* (Makowski 1997: 21). Es podria així argumentar que aquest decret era considerat històricament com un document relacionat amb la *cura monialium*.

El decret *Periculoso* rebé molta i fervent oposició per part de religioses d'arreu d'Europa, tingué un impacte socioeconòmic immens i alterà considerablement i irreversiblement la vida de les monges medievals. La clausura estricta dificultà moltes de les activitats laborals i d'intercanvi comercial que feien possible la subsistència econòmica dels convents femenins i retallà moltíssim el camp d'acció i el poder de les abadesses, que fins llavors havien gaudit d'un alt grau de llibertat i autonomia.²⁵ Bonifaci VIII justificà aquesta mesura tan estricta adduint (Makowski 1997: 135) el lamentable escàndol causat per les actituds indecoroses de certes monges:

Wishing to provide for the dangerous and abominable situation of certain nuns, who, casting off the reins of respectability and impudently abandoning nunnish modesty and the natural

24. Aquest decret està inclòs a la compilació *Liber Sextus Decretalium* que recull tots els decrets de Bonifaci VIII. Es pot consultar íntegrament a <https://archive.org/details/bub_gb_gohbC6zcFRkC> i també com a apèndix al llibre d'Elizabeth Makowski (1997), *Canon Law and Cloistered Women: Periculoso and its Commentators 1298-1545*.

25. Només cal recordar, per exemple, les prerrogatives de les abadesses de las Huelgas a Burgos, que eren grans propietàries, controlaven econòmicament tota la contrada al voltant del monestir i, en alguns casos, com el de Doña Sancha García (1207-30), subministraven el sagrament de la confessió a les monges de la congregació.

bashfulness of their sex [...] we do firmly decree [...] that nuns collectively and individually, both at present and in future, of whatsoever community or order, in whatever part of the world they may be, ought henceforth to remain perpetually cloistered in their monasteries [...] so that [the nuns] be able to serve God more freely, wholly separated from the public and worldly gaze and, occasions for lasciviousness having been removed, may most diligently safeguard their hearts and bodies in complete chastity.

Com explica Penelope Johnson a *Equal in Monastic Profession: Religious Women in Medieval France* molts estudiosos moderns estan condicionats per les referències constants als escàndols sexuals de les monges i pels igualment freqüents atacs contra la promiscuïtat als convents femenins medievals que es troben tant als documents dels moralistes (1991: 112-15) com a les obres literàries. Lectors i oïdors contemporanis d'obres com els *fabliaux*, l'*Spill* de Jaucme Roig o el *LLibre de Fra Bernat* de Francesc de la Via compartirien també aquest parer sobre la deshonestedat de les monges. Johnson però, després de portar a terme un estudi estadístic de les dades històriques referents a convents francesos, conclou que no és cert que les monges fossin més promíscues que els monjos, ans al contrari, era més comú que els religiosos masculins oblidessin el seu vot de castedat (1991: 112-115).

Per tant, les apreciacions de Bonifaci VIII no responien acuradament a la realitat però, malgrat això, tots els moralistes subsegüents acceptaren abrandadament el dictamen del papa. Fent-se ressò de les doctrines exposades en aquest famós decret, Eiximenis insistirà en *Lo libre de les dones* i, en especial, en el cinquè tractat, en la importància cabdal de la castedat en la dona.²⁶ Al capítol 227, que tracta de quines coses «ençenen la persona a lutzúria» (1981: 334), Eiximenis indica quatre causes: «sovintejar fembres», la mala oportunitat, ociositat i la quarta causa es «massa curiositat». I per exemplificar didàcticament cada una d'aquestes causes el nostre frare presenta una anècdota protagonitzada per una monja. En el primer cas «Ligim del sant bisbe Heliandre que con li fos accusat un capellà, [a] Alexandria, que sovin anava a un monestir de monges a veure una sua familiar e, corregit per ell, lo dit capellà no pogues estar de visitar la dita monga, que-l gità de tot son bisbat, o l'exela a em por tostemps en la ylla de Rodes, e reclòs la dita monga en una casa per a tostemps». Per evitar la segona causa, Eiximenis exhorta els seus oïdors o lectors a no propiciar l'ocasió del contacte: «Per què, donchs, diu sant Jerònim, te fast u appareyllar de mengar a monges, e-ls tramets e-n reheps letres falagueres e de amor, e us guardats après ab huylls plens de lutzúria?» (335).

26. Vegeu Piera (2007) per a una anàlisi del tractament de la luxúria i la castedat en altres seccions de *Lo libre de les dones*.

La quarta causa es una «legea» que «appar sobiranament mal en dona religiosa, car dona a entendre que ella no ama Déu [...] mas ensenyen que són totes del món» (336) i l'explicació d'Eiximenis novament incideix en els prejudicis que causa en una religiosa no reeixir a apartar-se del món, contravenint així les directrius del decret de Bonifaci VIII (336):

Abominable cosa e de gran infàmia de lurs persones, e a gran escàndol de lur religió és que dona d'orde, dada a Déu per special sposa, vaga's pus pintada e mills lligada, e pus espitrada e mills estreta, que qualsevol seglar; e vaga ab continens pus mundanals que una seglar, e mills arreada e enjoyada que qualsevol nòvia, e pus enamorada que altra, e ab tapins e boces e guants e anells pus remiffats e pus preciosos e polits que una comptessa. Deya lo sant abat Moyses que a aytal monga devia hom escopir en la cara axí con a missatgera del dyable.

Aquestes injuncions plasmen també les idees franciscanes de pobresa establertes per Sant Francesc i refermades a la regla de Santa Clara (promulgada el 1253), les quals exhorten les monges clarisses a refusar les riqueses vanes i a vestir-se amb vestits vils.²⁷ Però Eiximenis (1981: 167) no només carrega contra les riqueses sinó contra qualsevol honor temporal:

E tot axí con confiar en riqueses e en diners és cosa criminosa en dona dada a Déu [...], que aytal dona confia molt de neguna cosa temporal, axí con honor, promoció, prosperitat, és gran senyal que ella no confia molt de Déu, e que sa sperança en Déu és fort flacca e freda en ell[a], e no ha lexat lo món de cor, car encara hi té son cor implicat e li abellex massa.

I, molt especialment, contra qualsevol activitat que no només infringeixi la clausura sinó que a més faciliti la relació de les monges amb agents exteriors, propiciada per diversos negocis i empreses, tal com feien les abadesses. I tal com fa encara en el temps d'Eiximenis, per exemple, Sanxa Ximenes d'Arenós, que és una dama seglar dins d'un convent de clarisses:

En special és en tota persona religiosa gran follia confiar de si mateixa, si veu que sapia negociar [...] Per tal diu [Sant Pau] axí: Nemo militans Deo implicet se secularibus negociis. E vol dir que neguna persona dada al servey de Déu no.s pertany molt negociar ne entendre de negocis seglars, car si.u fa, de tots punts tornara seglar (166).

27. Vegeu però Kenneth Baxter Wolf (2003: 16-18) i Lesley Twomey (2007: 124-5) per a una revisió d'aquesta idea de la pobresa franciscana.

Ara bé, l'enclaustrament absolut advocat per Bonifaci VIII fou difícil de mantenir per diverses raons, tal com il·lustra Jeffrey Hamburger (1992: 109):

Prior to Boniface VIII's decretal of 1298 [...] and even afterwards, enclosure was hardly permanent or watertight. When it came to enforcement, economic necessity often forced exceptions. For example, in 1245, a century after Pope Eugene II granted the nuns of Anderi perpetual enclosure, Innocent IV was astonished to learn that the nuns routinely left the convent to visit its granges. Similar circumstances were widespread. Bare necessity, not slack morals, compelled nuns to maintain their connections to the world beyond the cloister.

Com molts moralistes de l'època, Eiximenis és perfectament conscient que fer respectar el decret papal *Periculoso* era gairebé impossible però a la seva obra n'emfasitza la importància i prova de reforçar l'enclaustrament, instil·lant en les religioses a qui es dirigeix, com ja hem vist, la idea que han d'abandonar el món i trencar tots els lligams emocionals i econòmics que les hi subjectaven.

La reiteració constant d'aquest tema podria deure's a l'interès d'Eiximenis a persuadir la seva protegida, Sanxa Ximenis d'Arenós, perquè professés al convent de Santa Clara i així regularitzar la seva situació. Després de vint-i-un anys de matrimoni amb Joan, comte de Prades, la il·lustre Sanxa Ximenis d'Arenós abandonà la llar familiar al Priorat i s'instal·là amb el seu fill al castell de Torres Torres, situat a les seves terres de València, negant-se repetidament a tornar amb el seu marit, malgrat els intents i amenaces d'aquest darrer per obligar-la a tornar. Les desavinences del matrimoni causaren un escàndol considerable i crearen una situació desestabilitzadora i preocupant, ja que Sanxa era una dona casada però que no estava sota el control del seu marit i que, per tant, gaudia de certa autonomia i desafiava les normes socials.

Quan el seu fill i protector va morir sobtadament, la comtessa es refugià al convent de Santa Clara a València, on «fon-li feta consciència per mestre Francesch Eximeniz» (Izquierdo 2010: 144) i se li va comunicar que, en consonància amb el decret de Bonifaci VIII, «cap llech no podia estar en clausura dins el monestir sens encorrimment de pena de vet».²⁸

Sanxa, però, no es va donar per vençuda, sol·licità llicència especial al papa per poder habitar al convent amb la seva família i, quan se li va concedir, s'hi va instal·lar. Potser el fet que els seus pares fossin enterrats al monestir de Santa Clara va ajudar a persuadir el papa. En tot cas, tenint en compte el seu

28. Tota aquesta valuosa informació sobre els detalls de la separació dels comtes de Prades prové dels documents legals relacionats amb un plet de 1416. Durant el judici diverses persones de l'entorn de Sanxa Ximenis d'Arenós van declarar com a testimonis, entre ells Lluís Martí (142). Aquest documents que es troben a l'Arxiu del Regne de València han estat estudiats i editats per Eva Izquierdo (2010).

desafiament a l'autoritat del seu marit, és evident que Sanxa no era una dona sotmesa ni passiva i, a més, no estava pas disposada a seguir els consells d'Eiximenis abandonant el món i dedicant-se únicament a la contemplació i a l'oració.

Donades les seves circumstàncies personals i la mala reputació del seu marit, Sanxa hauria pogut obtenir els permisos necessaris per a professar com a monja a la comunitat de clarisses i, en canvi, no ho va fer mai. Sanxa volia continuar essent «seglar», rebent visites, gaudint de les seves rendes i terres, del monestir que havien fundat els seus avantpassats, dels seus diners i vestits. Sanxa no estigué mai «morta al món» tot i que estava enclaustrada. La seva presència al convent de Santa Clara contravenia, per tant, tots els ensenyaments d'Eiximenis a *Lo libre de les dones*. Conseqüentment, amb el seu comportament, Sanxa subvertia el decret *Periculoso* perquè l'aristòcrata utilitzà l'enclaustrament no per a abandonar el món sinó com una arma per a protegir-se del seu marit i desafiar-lo.

En última instància, doncs, veiem que Eiximenis no va aconseguir el seu propòsit de convertir Sanxa a la vida religiosa, però el cinquè tractat queda com a testimoni, si més no, del seu intent de guiatge espiritual i sacramental. Tanmateix, si s'ha de jutjar pel nombre de manuscrits, reedicions i traduccions del tractat eiximenià, *Lo libre de les dones* sembla haver inspirat moltes generacions de religiosos, tant femenins com masculins, però també molts seglars.

MONTSERRAT PIERA
Temple University

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALEMANY FERRER, R. (1989), «Aspectos religiosos y ético-morales de la vida femenina en el siglo xv a través de *Lo libre de les dones* de Francesc Eiximenis», dins Angela Muñoz Fernandez (ed.), *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, Madrid, Asociacion Cultural Al-Mudayna, pp. 71-89.
- ARCHER, R. (2011), *La cuestión odiosa: La mujer en la literatura hispánica medieval*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- AVENOZA, G. & L. SORIANO (2010), «Els incunables de Francesc Eiximenis i altres edicions al Museu i Biblioteca Rosenbach de Filadelfia» dins M. Piera (ed.), *Proceedings of the 13th Colloquium of the North American Catalan Society, Temple University, Philadelphia, Catalan Review Special Cluster*, vol. xxiv, pp. 31-43.
- BARTLETT, Anne Clark (1995), *Male Authors, Female Readers: Representation and Subjectivity in Middle English Devotional Literature*, Ithaca, Cornell University Press.
- BYNUM WALKER, C. (1987), *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*, London, University of California Press.

- CANTAVELLA, R. (1992), *Els cards i el liri: una lectura de l'Espill de Jaume Roig*, Barcelona, Quaderns Crema.
- CLAUSELL-NÁCHER, C. (1996), «Francesc Eiximenis en Castilla. 1. Del *Llibre de les dones* al *Carro de las donas*», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, vol. 45, pp. 439-464.
- ed. (2007), *Carro de las donas*, Valladolid, 1542. P. Carmona, *Francesc Eiximenis*, Madrid, Fundación Universitaria Española («Espirituales españoles: Maior», vol. 5).
- (2005), «*Carro de las donas*» (Valladolid, 1542): estudio preliminar y edición anotada», tesis doctoral Universidad de Barcelona. [<http://www.tdx.cbuc.es/index.html>]
- DANGLER, J. (2001), *Mediating Fictions: Literature, Women Healers and the Go-between in Medieval and Early Modern Iberia*, Lewisburg, Bucknell University Press.
- EIXIMENIS, Francesc (1981), *Lo llibre de les dones* Ed. de Frank Naccarato, et alii, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- FERNÁNDEZ, J. Messeguer (1959), «El traductor del *Carro de las donas*, de Francisco Eximénez, familiar y biógrafo de Adriano VI», *Hispania: Revista Española de Historia*, 19/75, pp. 230-50.
- GRAHIT, Emili (1873), «Memorias sobre la vida y obras del escritor geroní Francesch Eximenes (sic)» *La Renaxensa*, vol. III, pp. 185-188, 195-199, 208-212, 234-236, 256-260, 266-269. [Reimprès a *Studis Bibliographica...* 1991, pp. 1-40.]
- HAMBURGER, J. (1992), «Art, Enclosure and the *Cura Monialium*: Prolegomena in the Guise of a Postscript», *Gesta*, vol. 31, núm. 2, pp. 108-134.
- HAUF, A. G. (1983), «Fr. Francesc Eiximenis, O.F.M., 'De la predestinació de Jesucristo, y el consejo del Arcipreste de Talavera "a los que deólogos mucho fundados non son"'», *Archivum Franciscanum Historicum*, 76.1-3, pp. 239-95.
- (1990). *D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena: Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, València/Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- IVARS, A. (1933), «Franciscanismo de la reina de Aragón doña María de Luna (1396-1406)», *Archivo Ibero-Americano*, 36, pp. 259-281.
- IZQUIERDO, E. (2010), «Un testimoni sobre la vida de Sanxa Ximenis d'Arenós i sobre l'origen del *Llibre de les dones*», *Caplletra*, 48, pp. 135-161.
- JOHNSON, P. D. (1991), *Equal in Monastic Profession: Religious Women in Medieval France*, Chicago, The University of Chicago Press.
- MAKOWSKI, Elizabeth (1997), *Canon Law and Cloistered Women: Periculoso and Its Commentators, 1298-1545*. Washington, The Catholic University of America Press.
- (2012), *English Nuns and the Law in the Middle Ages: Cloistered Nuns and Their Lawyers (1293-1540)*, Woodbridge, Boydell.
- MARTI, S. «Les cartes autògrafes de Francesc Eiximenis», *Estudi General: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 22 (= Miscel·lania d'Homenatge a Modest Prats, vol. 11, pp. 235-249).

- (2003), *Francesc Eiximenis. Angels e demonis*, Barcelona, Quaderns Crema.
- MARTÍ DE BARCELONA, O.M. Cap., (1928), «Fra Francesc Eiximenis. O.M (1340?-1409?). La seva vida, els seus escrits, la seva personalitat literaria», *Estudis Franciscans*, XL, pp. 437-500. [Reimprès a *Studia Bibliographica. Estudis sobre Francesc Eiximenis* 1, Col·legi Universitari de Girona / Diputació de Girona, 1991 Ed. de M. Prats, A. Hauf, X. Renedo, A. Rossich, M. Vilallonga i L. Badia, pp. 185-239.]
- MONFRIN, J. (1967), «La Bibliothèque de Francesc Eiximenis (1409)», *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 29, pp. 447-84.
- NACCARATO, Frank et alii, eds. (1981), *Francesc Eiximenis, Lo llibre de les dones (I-II)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- PERARNAU, J. (1982), «Documents i precisions entorn de Francesc Eiximenis (c. 1330-1409)», *ATCA*, 1, pp. 191-215.
- PIERA, M. (2007), «No és al món malícia sobre malícia de fembra»: Vicis corruptes i malalties a *Lo llibre de les dones* de Francesc Eiximenis», dins Sadurní Martí (ed.), *Actes del 13é Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, III, pp. 311-321.
- (en premsa), «*Carro de las donas*: Translating Francesc Eiximenis for Queenly Edification», *Bulletin of Hispanic Studies*
- RENEDO, X. (2010), «Eiximenis y Castilla (Reyes, profecías y política)», *Actas XIII Congreso AHEM, Valladolid*. Universidad de Valladolid, pp. 183-216.
- RENEDO, X. & S. GASCÓN (1993), *Prosa*, Barcelona, Teide.
- RIERA I SANS, J. (2010), *Francesc Eiximenis i la casa reial: Diplomataris 1373-1409*, Girona, Institut de Llengua i Literatura Catalanes.
- RIVERA-GARRETAS, Milagros (1989), «Religiosidad para mujeres / Religiosidad para hombres: Sexo y género en el modelo monástico de Fructuoso de Braga (siglo VII)», dins Angela Muñoz Fernández (ed.), *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, pp. 19-30.
- SILLERAS-FERNÁNDEZ, N. (2008), *Power, Piety and Patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*, New York, Palgrave.
- SOLOMON, M. (1997), *The Literature of Misogyny in Medieval Spain: The «Arcipreste de Talavera» and the «Spill»*, Cambridge, Cambridge University Press.
- TWOMEY, L. (2007), «Poverty and Richly Decorated Garments: A Re-Evaluation of their Significance in the *Vita Christi* of Isabel de Villena», dins Robin Netherton i Gale R. Owen-Crocker (eds.), *Medieval Clothing and Textiles*, 3 vol., pp. 119-34.
- (2013), *The Fabric of Marian Devotion in Isabel de Villena's Vita Christi*, Londres, Tamesis.
- VIERA, D. J., & J. PIQUÉ-ANGORDANS (1987), *La dona en Francesc Eiximenis*, Barcelona, Curial.
- (2006), «Women in the *Crestia* of Francesc Eiximenis Revisited», *Medieval Encounters: Jewish, Christian and Muslim Culture in Confluence and Dialogue*, 12/1, pp. 97-117.

- WITTLIN, C. (1999), «Francesc Eiximenis and the «Sins of Tongue»: Observations on a Semantic Field», *Catalan Review: International Journal of Catalan Culture*, 13/1-2, pp. 255-76.
- (1983), «La primera traducció castellana de *Lo libre de les dones* de Francesc Eiximenis», dins Rolf Eberenz, *et alii* (eds.), *Miscel·lània Pere Bohigas*, III, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, pp. 39-60.
 - (1983), «De *Lo libre de les dones* a la *Scala Dei*», dins P. Boehne, J. Massot i Muntaner & N. B. Smith (eds.), *Actes del Tercer Col·loqui d'Estudis catalans a Nord-Amèrica. Estudis en honor de Josep Roca-Pons*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Abat Oliba», 30), pp. 139-152.
 - ed. (1985), *Francesc Eiximenis. Scala Dei: Devocionari de la reina Maria*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- WOLF, Kenneth Baxter (2003). *The Poverty of Riches: St. Francis of Assisi Reconsidered*, Oxford, Oxford University Press.

ÍNDIX GENERAL

LOLA BADIA, EMILI CASANOVA & ALBERT HAUF, Pròleg	7
AUGUST BOVER I FONT, Curt J. Wittlin, nota biogràfica i bibliogràfica...	9
JULIO TORRES-RECINOS, Curt Wittlin: erudición, trabajo y calor humano...	29
RAFAEL ALEMANY FERRER, Els elements d'articulació interna en les proses mitològiques de Joan Roís de Corella	33
LOLA BADIA & JAUME TORRÓ, Ambient internacional i cultura de cort al <i>Curial e Güelfa</i> : primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011	51
LLUÍS BRINES, Eiximenis i la ciència	67
LLUÍS CABRÉ & JAUME TORRÓ, La data de naixement de Bernat Metge i d'Andreu Febrer, notaris i escriptors	81
ROSANNA CANTAVELLA, Expressions multiplicatives en textos catalans medievals	87
ANTÒNIA CARRÉ, La traducció catalana abreujada del <i>Regiment de sanitat</i> d'Arnau de Vilanova és un abreujament de la traducció de Berenguer Sarriera?.....	103
EMILI CASANOVA, <i>La xàvega dels notaris de 1604</i> : edició i estudi	117
PETER COCOZZELLA, Ekphrasis and the Mirrored Image: The Allegory of Despair in <i>La noche</i> by Francesc Moner, a Catalan Writer of the Late Fifteenth Century	137
GERMÀ COLÓN DOMÈNECH, Entre la llengua i la història: Lluís Revest, valencià exemplar.....	157
MARIA CONCA & JOSEP GUIA, Edicions i paratextos d'obres de finals del segle xv.....	167
MARINELA GARCIA SEMPÈRE, Consideracions al voltant de la transmissió impresa de les obres dels escriptors del segle xv; sobre Miquel Ortigues	189

JOSEPH GULSOY, L'expressió « <i>mo e issa</i> » en la <i>Divina Comèdia</i>	203
ALBERT HAUF, La solució a un enigma: L' <i>Speculum Animae</i> (SA) i L' <i>Ars vitae contemplativae</i> (AV).....	221
LLÚCIA MARTÍN PASCUAL, El <i>Llibre del Tresor</i> , compendi de sabers medievals sobre filosofia natural.....	237
TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO, <i>Encontre d'amor</i> : un poema de Joan Escrivà al <i>Jardinet d'orats</i>	257
MONTSERRAT PIERA, «E deya que açò devia sobiranament esquivar dona d'orde»: Francesc Eiximenis i les monges a <i>Lo llibre de les dones</i>	271
JOSEP PUJOL, Dues notes sobre la circulació catalana de textos artúrics francesos: el <i>Cligès</i> de Chrétien de Troyes (1410) i <i>La Mort Artu</i> (1319).....	289
XAVIER RENEDO, Idees i prejudicis d'Eiximenis sobre la poesia.....	301
JAUME RIERA I SANS, Un nou manuscrit i una versió aragonesa del «Cercapou».....	323
JOSEP E. RUBIO, Alguns apunts sobre Salzinger com a traductor de Llull.....	333
BEATRICE SCHMID, La semàntica del verb <i>entendre</i> al <i>Dotzè llibre</i> <i>del crestià</i>	341
JILL WEBSTER, Una mirada al tractament dels marginats i mal adaptats en el Regne de València entre 1350 i 1450.....	353
Índex general.....	385

TABULA GRATULATORIA

Archer, Robert
Àrea de Filoloxía Románica, Universidade de Santiago de Compostela
Avenzoa, Gemma
Beltrami, Pietro
Bonner, Anthony
Cabré, Miriam
Casanellas, Pere
Coccozzella, Peter
Ferrando, Antoni
Gispert-Saüch, Pilar
Martí, Sadurní
Martos, Josep Lluís
Lleal, Coloma
Massip, Maria Àngels
Mérida, Rafael
Moran, Josep
NACS
Perea-Rodriguez, Òscar
Rasico, Philip
Ratcliffe, Marjorie
Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona
Ribera Llopis, Juan Miguel
Santanach, Joan
Schib, Gret
Soler, Albert
Taula de Filologia Valenciana
Valero Rubio, Lluís
Vidal Tibbits, Mercedes
Vila Granero, Josep Carles
Wheeler, Max W.